

*А. Ф. Літвіновіч, дацэнт кафедры
Этналогіі і фальклору БДУ культуры
і мастацтваў*

**АСАБЛІВАСЦІ ЗЫРАННЯ І ВЫВУЧЭННЯ ФАЛЬКЛОРУ
БЕЛАРУСАЎ ПОЛЬСКІМІ І ПОЛЬСКА-БЕЛАРУСКІМІ
ДАСЛЕДЧЫКАМІ
Ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ ХІХ – ПАЧАТКУ ХХ ст.**

У другой палове ХІХ – пачатку ХХ ст. беларускую традыцыйную духоўную культуру вывучалі публіцысты, пісьменнікі, даследчыкі не толькі з беларускімі, але і з рускімі, украінскімі, чэшскімі (А.Чэрны, В.Ціле), нямецкімі (А.Брукнер, Эла дэ Шульц-Адаеўская, Л.Масінг), французскімі (І.Бадуэн дэ Куртэнэ), яўрэйскімі (Ф.С.Краўс), польскімі (Л.Васілеўскі, Я.Карловіч) [1], літоўскімі (Л.Юцэвіч) каранямі, не толькі выхадцы з народа, але і прадстаўнікі шляхты, нават бароны (Г.Мантойфель). Яны шмат зрабілі для даследавання і папулярызацыі беларускага фалькору.

Як адбывалася збіранне і вывучэнне багатай вуснапаэтычнай спадчыны беларусаў польскімі і айчыннымі публіцыстамі і вучонымі ў згаданы прамежак часу?

Польскія даследчыкі выкарыстоўвалі некалькі метадаў збірання вуснай народнай паэзіі беларусаў. Запісваліся творы як ў час выканання пэўных каляндарных і сямейных абрадаў (М.Камінскі, Э.Хлапіцкі [2] і інш.), так і ў працэсе спецыяльнага апытання носьбітаў фальклору. У той жа час яны не грэбавалі і матэрыялам, сабраным і прысланым іншымі людзьмі [3]. Многія з іх, безумоўна, выкарыстоўвалі і надрукаваныя раней песні, прыказкі, прымаўкі і інш. (М.Камінскі). Часам справа даходзіла да таго, што некаторыя аўтары апублікаваныя раней чужы матэрыял на старонках сваёй працы падавалі як асабісты [4]. Запісвалі творы беларускай традыцыйнай культуры як ад простага народа, так і ад шляхты і памешчыкаў. Ян Святаполк-Мірскі, напрыклад, у канцы ХІХ ст. стварыў належныя ўмовы для жыцця і працы ў сваёй мясцовасці чэшскага даследчыка А.Чэрнага і дапамог у зборы і ўдакладненні некаторых твораў (тэксты, мелодыі) беларускай песеннай творчасці. Пазней А.Чэрны надрукаваў сваю працу “Беларускія песні з Дзісенскага павета Віленскай губерні” ў польскім гадавіку “Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” за 1895 г.

Такім чынам, даследчыкі не толькі назіралі за народнымі звычаямі, абрадамі, танцамі, карагодамі, норавамі, характарам, тэмпераментам, але і апытвалі носьбітаў традыцыйнага фальклору, збіралі, даследавалі творы вуснай народнай паэзіі ў палявых (М.Камінскі, З.Глогер, Э.Яленская, О.Кольберг і інш.) і кабінетных умовах (Я.Карловіч і інш.). У другой палове XIX ст. звярталіся і да параўнальнага метаду вывучэння фальклорна-этнаграфічнага матэрыялу.

У згаданы вышэй перыяд вывучэнне беларускай фальклорнай спадчыны ішло ў двух кірунках. Адны аўтары дэталёва даследавалі многія ці ўсе яе жанры ў адным населеным пункце (Э.Яленская), другія падрабязна вывучалі аднародны матэрыял у адным або некалькіх размешчаных побач населеных пунктах (С.Кавалеўская) або даследавалі яго на значнай тэрыторыі Беларусі (У.Дыбоўскі). Так, напрыклад, Э.Яленская ў гісторыка-этнаграфічным нарысе “Вёска Камаровічы ў Мазырскім павеце”, надрукаваным ў часопісе “Wisła” за 1891 год, змясціла цікавыя звесткі пра традыцыйныя абрады (вясельныя), звычаі, вераванні, народныя і царкоўныя святы (Ражджаство, куцця, Вадохрышча, Масленіца, Вялікдзень, Радаўніца, Троіца і інш.), народную медыцыну і педагогіку, якасці і рысы характару, тэмперамент насельніцтва вёскі, размешчанай непадалёку ад аднайменнага фальварка. У працы “Святкаванне вяселля ў Вілейскім павеце ў ваколіцах Маладзечна і Радашковіч”, апублікаванай на старонках “Wisły” за 1900 г., С. Кавалеўская дала падрабязнае апісанне вясельнай цырымоніі, пачынаючы ад прыезду сватоў да бацькоў дзяўчыны і заканчваючы вясельнай урачыстасцю ў хаце бацькоў жаніха. Вясельныя абрады яна забяспечыла адпаведнымі песеннымі творамі.

Некаторыя вучоныя не толькі зрабілі апісанне многіх з’яў беларускай традыцыйнай культуры, але адначасова адлюстравалі шырокую панараму народнага жыцця і побыту нашага народа. Так, М.Камінскі ў сваіх працах даваў апісанне нораваў беларускага народа, яго характару, тэмпераменту, знешняга выгляду беларусаў, народнага адзення і інш.

Даследчыкі, з аднаго боку, указвалі на глыбокую веру ў Бога беларусаў, з другога, на неглыбокае веданне мясцовымі жыхарамі сутнасці хрысціянства (М.Камінскі, Ф.Сурын, Ю.Кібарт, Э.Яленская).

Калі адны аўтары (Ф.Сташыц, Бютнер) адзначалі элементы язычніцтва ў духоўнай культуры беларускага народа, то другія не

толькі дадзены факт зафіксавалі, але ўказвалі яшчэ на сінтэз гэтых элементаў з хрысціянствам (М.Камінскі, Ю.Кібарт).

Некаторыя вучоныя, з аднаго боку, прызнавалі ў беларусаў адсутнасць рэлігійнага фанатызму і стрыманыя адносіны да хрысціянскай рэлігіі і царквы (М.Камінскі, Ф.Сурын, Ю.Кібарт і інш.), з другога боку, падкрэслівалі ўласціваю ім забабоннасць. Ніхто, бадай, з польскіх даследчыкаў канца XIX ст. не пісаў так пра міфалагічныя (па сутнасці язычніцкія) уяўленні палешукоў Пінскага Палесся, як Бютнер. Мала знойдзеца вучоных, якія б так глыбока праніклі ў міфалагічны свет мясцовых насельнікаў, як гэты аўтар. Так, у артыкуле “Перажыткі язычніцтва на Палессі”, апублікаваным у часопісе “Kłosy” за 1890 г., ён прыводзіць цэлую сістэму ўяўленняў палешукоў аб тых ці іншых язычніцкіх персанажах і размяшчэнне іх паводле сваёй значнасці ў гэтай сістэме. Яна (сістэма) у народных уяўленнях падзяляецца на дзве ступені. Да першай адносяцца люцыпер чорны, або “бес”, за якім ідуць хапка, дзедка, чарця рабенькае, упыр з жонкаю, ведзьмакі і ведзьмы, лесавікі, лугавікі, палевікі, хатні дзедка, вадзяны дзедка, купала, балотны дзедка, дзева маравая, таварны дзедка, самазабойцы, тапельцы. Другую ступень у гэтай іерархіі займаюць ваўкалакі і малыя паганцы, задача якіх – толькі страшыць пачцівых людзей вечарамі і ўначы, бо ў сапраўднасці яны не могуць прынесці шкоды.

Фалькларысты, этнографы, пісьменнікі, параўноўваючы культуру і побыт беларускага народа з культурай і побытам суседніх народаў (літоўскага, украінскага і польскага), у адных выпадках перавагу аддавалі беларусам (А.Лантоўскі), у другіх – іх суседзям (М.Камінскі, З.Глогер). Так, А.Лантоўскі ў даследаванні “З жыцця беларускага народа”, апублікаванага на старонках часопіса “Wisła” за 1895 г., расказаў пра народныя звычаі, забавы і паданне, распаўсюджаныя сярод беларусаў напярэдадні і ў час Вялікадня. Ён зрабіў спробу параўнаць велікодныя абрады, звычаі і песні, распаўсюджаныя ў гэты час у літоўцаў і беларусаў. Даследчык падкрэсліў, што ў літоўцаў менш звычайў і абрадаў, звязаных з велікодным святам, чым у беларусаў. Ды і велікодных песень, у такой ступені распаўсюджаных у беларусаў, літоўскі народ, на яго думку, амаль не ведае.

Польскія даследчыкі запісвалі і вывучалі фальклорныя творы, якімі карысталіся не толькі народ, але і шляхта. Так, М.Камінскі ў артыкуле “Прыказкі народа Павілля”, апублікаваным на старонках

часопіса “Biblioteka Warszawska” за 1866 г., прыводзіць некалькі трапных народных выказаў, распаўсюджаных у шляхецкім асяроддзі: “Свая сярмяжка – не цяжка”, “Не радзіся красны, да шчасны”, “Высалапіся, як патароча”. Трэба сказаць, што шляхта ўжывала і шматлікія іншыя прыказкі і прымаўкі, якія шырока бытавалі ў народзе.

У залежнасці ад мэты адны аўтары даследавалі многія жанры фальклору беларускага народа, іншыя – толькі яго асобныя жанры. Так, напрыклад, М.Камінскі ў працы “Аб паэтычных уяўленнях літоўска-крывіцкага народа ў яго песнях”, надрукаванай ў часопісе “Tygodnik Ilustrowany” за 1867 г., асноўнае месца адводзіў вывучэнню любоўных і сямейна-бытавых песень.

Беларускую традыцыйную культуру вывучалі не толькі прафесіяналы (Я.Карловіч, О.Кольберг і інш.), але і аматары (Бірута, А.Гурыновіч, У.Дыбоўскі, Л.Васілеўскі, Ц.Саподзька, А.Ельскі, Г.Татур і інш.).

Адукаванасць і кругагляд польскіх і польска-беларускіх даследчыкаў указанага часу былі высокімі і шырокімі. Напрыклад, яны выкарыстоўвалі ў даследаваннях не толькі працы на польскай і беларускай, але і на рускай, украінскай, чэшскай, нямецкай, французскай, літоўскай і іншых мовах.

Такім чынам, польскія і айчынныя даследчыкі, якія змяшчалі свае працы ў польскіх перыядычных навукова-літаратурных і фальклорна-этнаграфічных выданнях другой паловы XIX – пачатку XX ст., унеслі важкі ўклад ў збіранне, даследаванне і публікацыю беларускага фальклору.

---

1. Спынімся на тых творах польскіх і айчынных аўтараў, якія былі надрукаваныя ў польскіх перыядычных навукова-літаратурных і фальклорна-этнаграфічных выданнях другой паловы XIX – пачатку XX ст.

2. Цікавы факт прыводзіць Э.Хлапіцкі ў працы “Апавяданні з падарожжа па краі”, апублікаванай на старонках часопіса “Kłosy” за 1887 г. У час знаходжання ў Маладзечне Э.Хлапіцкаму зрабілі прыемны сюрпрыз: мясцовыя жанцы прадэманстравалі вясельныя абрады ў час святкавання дажынак у двары. А паколькі гэтыя абрады адбываліся не ў адным месцы і не ў адзін час, то асобныя прадстаўленні (абрады) былі паказаны ў ганку, пярэднім і службовым пакоях двара.

3. Так паступаў, напрыклад, У.Дыбоўскі. Ён выкарыстаў пры рабоце над артыкулам “Беларускія прыказкі з Навагрудскага павета” трапныя народныя выразы, прысланыя яму паняй А.Басажэўскай з Лагойска.

4. Са 199 прыказак, прымавак, фразеалагізмаў, якія меліся ў працы М.Камінскага “Прыказкі народа Павілля”, надрукаванай у часопісе “Biblioteka Warszawska” за 1866 г., 164 запазычаны з артыкула А.Г.Кіркора “Этнографічны выгляд на Віленскую губерню” // Этнографічны зборнік. – СПб., 1858. – Вып. 3. – С. 234–239.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ